Ετερολογίες

Περιοδική Έκδοση Κοινωνικής Θεωρίας και Έρευνας για το Δίκαιο

Τρόπος Παραπομπής:

Γ. Κτενάς, « Καπιταλισμός και νεωτερικό δίκαιο. Βασικές θέσεις και ενστάσεις στην κοινωνιολογία του δικαίου του Max Weber», *Ετερολογίες. Περιοδική έκδοση κοινωνικής θεωρίας και έρευνας για το δίκαιο*, τεύχος 5, Ιούλιος 2026, 33-57.
Προσβάσιμο σε: https://eterologies.com/2026/07/01/**maxweber**/

Καπιταλισμός και νεωτερικό δίκαιο.
Βασικές θέσεις και ενστάσεις στην κοινωνιολογία του δικαίου του Max Weber

του Γιάννη Κτενά*

Εισαγωγικά: Νομικό υπόβαθρο και διαμόρφωση της ειδικά κοινωνιολογικής θεώρησης του δικαίου

Είναι γνωστό ότι οι βασικές σπουδές του Max Weber ήταν νομικές. Ο Weber σπούδασε νομικά στη Χαϊδελβέργη και στο Βερολίνο,[1] όπου άλλωστε αργότερα δίδαξε ρωμαϊκό, γερμανικό και εμπορικό δίκαιο, προτού μεταβεί στο Φράιμπουργκ για την έδρα των οικονομικών (Nationalökonomie). Είχε μάλιστα περάσει τις εξετάσεις για την απόκτηση της άδειας άσκησης του δικηγορικού επαγγέλματος, με το οποίο ωστόσο τελικά δεν ασχολήθηκε. Το διδακτορικό που εκπόνησε αφορούσε την ιστορία των εμπορικών εταιρειών στον Μεσαίωνα, ενώ η διατριβή επ' υφηγεσία (Habilitation) τη ρωμαϊκή αγροτική ιστορία και τη σημασία της για το ρωμαϊκό κρατικό και ιδιωτικό δίκαιο. Επιβλέπων της πρώτης διατριβής ήταν Levin Goldschmidt, από πολλούς θεωρούμενος ως πατέρας του σύγχρονου εμπορικού δικαίου.[2] Ακόμα, ο Weber διατηρούσε φιλικές σχέσεις με τον καθηγητή συνταγματικού δικαίου και φιλοσοφίας του δικαίου Georg Jellinek, από τον οποίο μάλιστα δανείστηκε την ορολογία περί ιδεατού τύπου (Idealtypus),

*Δδιδάσκων κοινωνική θεωρία και πολιτική φιλοσοφία στο Πάντειο και στο ΕΚΠΑ. Είχα την ευκαιρία να αναπτύξω προγενέστερες και πιο ευσύνοπτες μορφές των αναλύσεων που περιέχονται στο παρόν κείμενο στο πλαίσιο του διαρκούς σεμιναρίου «Κράτος, νομικές μορφές και κοινωνικο-οικονομικές σχέσεις» του Εργαστηρίου κοινωνικής θεωρίας και έρευνας του Τμήματος Κοινωνιολογίας ΕΚΠΑ, όπως και στο πλαίσιο του σεμιναρίου «Δίκαιο και Κοινωνική Θεωρία» του Τμήματος Νομικής ΕΚΠΑ. Ευχαριστώ τους διοργανωτές/ριες καθώς και τους συμμετέχοντες/ουσες για τις παρεμβάσεις και τις παρατηρήσεις τους, που μου επέτρεψαν να αποσαφηνίσω περαιτέρω τις σκέψεις μου.

[11] Για τα χρόνια των σπουδών (1882-3) στη Χαϊδελβέργη, βλ. Mar. Weber, *Max Weber. A Biography*, Νιου Μπράουνσγουικ/Λονδίνο: Transaction Publishers, 2009, 64-70· για τα χρόνια των σπουδών στο Βερολίνο, βλ. 94-96. Βλ. επίσης D. Kaesler, *Max Weber*, Μόναχο: C.H. Beck, 2011, 14-15.

[2] R. Swedberg & O. Agevall, *The Max Weber Dictionary. Key Words and Central Concepts*, Στάνφορντ: Stanford University Press, 2016, 142· Dirk Kaesler, *Max Weber*, ό.π., 15-16.

αλλάζοντας όμως κατά το συνήθειό του τη μέχρι τότε σημασιολογική της χρήση.[3]

Τη σχετική βιβλιογραφία, που ως συνήθως για τα θέματα που αφορούν τη βεμπεριανή σκέψη και γενικότερα τις ιδρυτικές μορφές της κοινωνικής θεωρίας είναι οιονεί χαοτική,[4] διαπνέει πάντως σε γενικές γραμμές μια κοινή επισήμανση: ότι το νομικό υπόβαθρο του Weber υπήρξε σε σημαντικό βαθμό επιδραστικό για το ευρύτερο έργο του, συμβάλλοντας μέσω των κατηγοριών, των τρόπων επιχειρηματολογίας και των λεπτών λογικών διακρίσεων που χαρακτηρίζουν τη νομική διανοητική εργασία στη διαμόρφωση ενός τρόπου σκέψης και θεώρησης που ξεπερνά κατά πολύ τη μελέτη του δικαίου ως κοινωνικού φαινομένου και επεκτείνεται ώστε να συμπεριλάβει ζητήματα όπως η επιστημολογία των κοινωνικών επιστημών, η ανίχνευση αιτιωδών σχέσεων στην ιστορία,[5] η κοινωνιολογία της εξουσίας κ.ά.

Την ίδια στιγμή, πρέπει να υπογραμμιστεί ότι η θεώρηση του Max Weber για το δίκαιο *δεν* αποτελεί –ούτε και αξιώνει να αποτελέσει– μια δικαϊκή θεωρία, με την έννοια της ανάπτυξης επιχειρημάτων για το τι συνιστά μια δογματικά ορθή έννομη τάξη, της παροχής ορθών ερμηνευτικών κανόνων για τις νομικές διατάξεις, την ιεραρχία τους ή τα κενά τους. Τουναντίον, ρητός στόχος του Weber υπήρξε η ανάπτυξη μιας *ειδικά κοινωνιολογικής* θεώρησης του δικαίου, δηλαδή μιας θεώρησης που μελετά το δίκαιο όχι ως νομικό αλλά ως κοινωνικό φαινόμενο, ως παράγοντα, με άλλα λόγια, που επηρεάζει το

[3] Hans Henrik Bruun, *Science, Values and Politics in Max Weber's Methodology*, Λονδίνο/Νέα Υόρκη: Routldedge, 2016, 214-215. Ο Bruun κάνει την ενδιαφέρουσα επισήμανση ότι ο αρχικά ο Weber πίστευε και ο ίδιος *λανθασμένα* πως ο Jellinek χρησιμοποιούσε τον όρο Idealtypus όχι με την έννοια ενός κανονιστικού ιδεώδους αλλά μιας λογικής τελειότητας.

[4] Σημαντική συμβολή πάνω στο ζήτημα παραμένει το Stephen P. Turner & Regis A. Factor, *The Lawyer as Social Thinker*, Λονδίνο/Νέα Υόρκη: Routledge, 1994. Βλ. επίσης D.M. Trubek, «Max Weber on Law and the Rise of Capitalism», *Wisconsin Law Review* 3, 1972, 720-753· S.M. Feldman, «An Interpretation of Max Weber's Theory of Law: Metaphysics, Economics, and the Iron Cage of Constitutional Law», *Law & Social Inquiry* 16(2), 1991, 205-248· G. Dilcher, «From History of Law to Sociology: Max Weber's Engagement with the Historical School of Law», *Max Weber Studies* 8(2), 2008, 163-186· M. Coutu, *Max Weber's Interpretive Sociology of Law*, Λονδίνο/Νέα Υόρκη: Routledge, 2018· Θ. Γκιούρας, «Εισαγωγή», στο M. Weber, *Οικονομία και κοινωνία*, τόμ. 4, *Κοινωνιολογία του δικαίου*, μτφρ.-εισαγ.-επιμ. Θ. Γκιούρας, Αθήνα: Σαββάλας, 2011, σ. θ΄-ρμα΄.

[5] Για τη συμβολή του νομικού τρόπου σκέψης στη βεμπεριανή επιστημολογία των «επιστημών του πολιτισμού» και ιδιαίτερα της ιστορίας, με έμφαση στην κατηγορία της αιτιότητας και του καταλογισμού (Zurechnung), βλ. μεταξύ άλλων Γ. Κτενάς, «Η ιστορία γράφεται με το αν. Νομική αιτιότητα, ιστορικός καταλογισμός και αντικειμενικότητα στη μεθοδολογία του Max Weber», *Σύγχρονα Θέματα* 142, Ιούλιος-Σεπτέμβριος 2018, 24-33.

κοινωνικό πράττειν των υποκειμένων και συνεπώς *συμ*προσδιορίζει, από κοινού με άλλους παράγοντες, τις ιστορικές τροχιές των κοινωνιών. Σε αυτή τη λογική, πολύ χαρακτηριστικός είναι ο κοινωνιολογικός ορισμός του Weber για το δίκαιο. Μια τάξη πραγμάτων (Ordnung) ονομάζεται δίκαιο

> όταν είναι εξωτερικά εγγυημένη από την πιθανότητα (φυσικού ή ψυχικού) καταναγκασμού μέσω του πράττειν ενός επιτελείου ανθρώπων που είναι ιδιαίτερα προσυγκροτημένο προς καταναγκασμό της τήρησης ή προς τιμωρία της παραβίασής της.[6]

Ακόμα πιο αποστασιοποιημένος από αξιολογικές κρίσεις για το δίκαιο ή άδικο περιεχόμενο των νομικών ρυθμίσεων εμφανίζεται ο βεμπεριανός ορισμός για την ισχύ μιας έννομης τάξης, κάτι που γίνεται έτι σημαντικότερο αν σκεφτεί κανείς ότι η έννοια της *Geltung* στη νεοκαντιανή ιδιόλεκτο πολλών από τους συναδέλφους του Weber προσδιόριζε μια υπεριστορική λογική ισχύ,[7] ανεξάρτητη από τους επιμέρους ψυχολογικούς παράγοντες των υποκειμένων που εξέφεραν μια κρίση:

> Το πράττειν, ιδιαίτερα το κοινωνικό πράττειν, και, πιο συγκεκριμένα μια κοινωνική σχέση, μπορούν από την πλευρά των μετεχόντων να είναι προσανατολισμένα στην παράσταση της ύπαρξης μιας νόμιμης τάξης. Η πιθανότητα ότι πραγματικά συμβαίνει κάτι τέτοιο θα ονομάζεται "ισχύς" της αντίστοιχης τάξης.[8]

Ενώ λοιπόν η νομική, ως επιστήμη με δογματικές/κανονιστικές αποβλέψεις, ενδιαφέρεται (*και δικαίως* θα λέγαμε, στο πλαίσιο της πλουραλιστικής μεθοδολογικής και επιστημολογικής αντίληψης του Weber) για τη διακρίβωση του ορθού κανονιστικού νοήματος των νόμων, η κοινωνιολογία, θέτοντας ως στόχο την εμπειρική/περιγραφική χρήση των εννοιών,[9] απέχει από τις αξιολογήσεις περί «δίκαιου δικαίου» και στρέφεται στη διακρίβωση των πρακτικών επιδράσεων που έχουν οι έννομες τάξεις και οι διαφορετικές μορφές δικαίου (καλού ή κακού, συντηρητικού ή προοδευτικού, δίκαιου ή

[6] M. Weber, *Οικονομία και κοινωνία*, τόμ. 1, *Βασικές κοινωνιολογικές έννοιες*, μτφρ.-εισαγ.-επιμ. Θ. Γκιούρας, Αθήνα: Σαββάλας, 2005, 35.
[7] Βλ. T. Kubalica, *Wahrheit, Geltung und Wert. Dia Wahrheitstheorie der badischen Schule des Neukantianismus*, Βίρτμπουργκ: Königshausen & Neuumann, 2011.
[8] Στο ίδιο, 32 (με τροποποίηση της μετάφρασης).
[9] L. Ford, «Review Essay: Was Max Weber a Legal Positivist?», *Max Weber Studies* 25(1), 2025, 96.

άδικου από μια κανονιστική σκοπιά[10]) στην κοινωνική δράση. Υπό αυτή την έννοια, μια κοινωνιολογική θεώρηση του δικαίου κατά τον Weber δεν εξετάζει την κατάλληλη ή ακατάλληλη εφαρμογή των νομικών διατάξεων ούτε αξιολογεί τον συνταγματικό ή αντισυνταγματικό χαρακτήρα τους. Αντιθέτως, ασχολείται με την πιθανότητα η ύπαρξη (ή η απουσία) μιας έννομης τάξης και ορισμένων νομικών διατάξεων να επηρεάσει το πράττειν των υποκειμένων προς μια ορισμένη κατεύθυνση, ωθώντας τα να νοηματοδοτήσουν τις ενέργειές τους με τον τάδε ή τον δείνα τρόπο.[11] Επιπλέον, στον βαθμό που οι κοινωνιολογικοί τύποι για τον Weber τίθενται πάντοτε στην υπηρεσία της ιστορίας ως επιστήμης της πραγματικότητας, προκειμένου να επιτρέψουν συγκεκριμένους ιστορικούς καταλογισμούς, διαπιστώσεις σχέσεων και συναφειών, η ύπαρξη ή η απουσία συγκεκριμένων νομικών θεσμών και διατάξεων εξετάζεται υπό το πρίσμα της αιτιώδους επίδρασής της στην ιστορική ανάπτυξη άλλων μεγεθών, όπως λόγου χάρη η κεφαλαιοκρατία και η γραφειοκρατική διοίκηση, οι οποίες με τη σειρά τους επίσης επιδρούν πάνω στη δικαϊκή τάξη – σημείο στο οποίο θα επανέλθουμε.

Σε συμφωνία με τα παραπάνω, στόχος αυτού του κειμένου είναι η εξέταση των τρόπων με τους οποίους το νεωτερικό δίκαιο αλληλεπέδρασε κατά τον Weber με την ανάπτυξη του σύγχρονου καπιταλισμού, δηλαδή, σύμφωνα με τον βεμπεριανό ορισμό, ενός συστήματος στο οποίο η κάλυψη των βασικών καθημερινών αναγκών πραγματοποιείται μέσω μόνιμων επιχειρήσεων που είναι οργανωμένες στη βάση

[10] Χαρακτηριστική είναι η απόφανση του Weber σύμφωνα με την οποία η μόνη περίπτωση στην οποία το ζήτημα περί «δικαίου του δικαίου» γίνεται κοινωνιολογικά σημαντική είναι όταν αυτός ο προβληματισμός επηρεάζει έμπρακτα το κοινωνικό πράττειν, καθιστάμενος παράγοντας νοηματικού προσανατολισμού για τη δράση των υποκειμένων. Αυτό συμβαίνει παραδείγματος χάρη στην περίπτωση μιας επαναστατικής αλλαγής, όπου η επίκληση διαφορετικών αξιολογικών αρχών (και πάλι όμως: *μη αξιολογούμενων από τον κοινωνιολόγο*) διαδραματίζει ενεργό ρόλο στη διαμόρφωση της κοινωνικής πραγματικότητας. Βλ. M. Weber, *Κοινωνιολογία του δικαίου*, ό.π., 291-292. Με τον ίδιο ακριβώς τρόπο αντιμετωπίζει ο Weber και την προβληματική περί φυσικού δικαίου, υποστηρίζοντας ότι, από κοινωνιολογική άποψη, κάθε επαναστατικό υποκείμενο επικαλείται κάποιο φυσικό δίκαιο που αντιβαίνει στο υπάρχον θεσμισμένο δίκαιο.

[11] Σε αυτή τη γραμμή σκέψης, βλ. τις παρατηρήσεις της Laura Ford, σύμφωνα με την οποία στην περίφημη κριτική του απέναντι στον Stammler, η οποία δημοσιεύεται το 1907 και προοικονομεί (μαζί με την πρώτη κριτική προς τον Kniess, που δημοσιεύεται το 1905) τις θέσεις του για την ειδικά κοινωνιολογική θεώρηση του δικαίου, ο Weber παραδέχεται την αξία του Stammler ως νομικού θεωρητικού, παρότι τον θεωρεί απολύτως καταστροφικό ως επιστημολόγο των κοινωνικών επιστημών. L. Ford, «Review Essay: Was Max Weber a Legal Positivist?» ό.π., 96.

ορθολογικών υπολογισμών.[12] Εντός αυτής της εξέτασης θα συναντήσουμε αρχικά κάποιες από τις γενικές διαπιστώσεις του Weber για τη δυτική νεωτερικότητα, όπως η κίνηση προς τον εξορθολογισμό της ζωής, την απομάγευση του κόσμου και τη διεκπεραίωση των καθημερινών υποθέσεων μέσα από απρόσωπους, αφηρημένους και φορμαλιστικούς κανόνες. Στη συνέχεια, θα συζητήσουμε πιθανές δυσκολίες και απορίες που γεννά το σχήμα του Weber, ενώ θα στραφούμε και σε ορισμένες εξελίξεις που ο ίδιος εντόπιζε στην εποχή του, θεωρώντας πως κινούνται προς μια κατεύθυνση εν μέρει αντίθετη προς τη γενική ώθηση του νεωτερικού εξορθολογισμού στη βάση αφηρημένων φορμαλισμών. Τέλος, θα οδηγηθούμε σε ορισμένα «τελικά συμπεράσματα» (αν και τα συμπεράσματα στην επιστήμη είναι, όπως μας θυμίζει ο ίδιος ο Weber, πάντοτε προορισμένα να ξεπεραστούν) σε σχέση με τις ρίζες και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του σύγχρονου δικαίου.

Καπιταλισμός, εξορθολογισμός, υπολογισιμότητα

α. Γενική κατεύθυνση του νεωτερικού δικαίου

Αν θέλαμε να συνοψίσουμε τη γενική θέση του Max Weber για το δίκαιο στη δυτική νεωτερικότητα, θα λέγαμε ότι το νεωτερικό δίκαιο κινείται προς την κατεύθυνση του *τυπικού εξορθολογισμού*.[13] Όπως χαρακτηριστικά σημειώνει ο ίδιος,

[12] Βλ. M. Weber, *General Economic History*, μτφρ. F.H. Knight, Νέα Υόρκη: Dover, 275-276.

[13] Η τυπολογία περί δικαϊκής ορθολογικότητας που προτείνει ο Μαξ Βέμπερ, διακρίνοντας αρχικά μεταξύ ορθολογικότητας και ανορθολογικότητας του δικαίου, αλλά και μεταξύ τυπικότητας και υλικότητας του δικαίου, σχηματίζει τέσσερις τύπους. Έτσι, το δίκαιο είναι υλικά ορθολογικό όταν για μια νομική απόφαση κεντρικό ρόλο διαδραματίζουν γενικοί κανόνες και νόρμες που αφορούν περιεχομενικά αγαθά και ηθικοπολιτικά ιδεώδη, όπως η ισότητα, η ελευθερία, η πραγμάτωση μιας θρησκευτικής αρετής κ.λπ. Αντίστοιχα, υλικά ανορθολογικό είναι το δίκαιο όταν δεν μετράνε τόσο οι γενικοί κανόνες και οι ηθικοπολιτικές αξίες, αλλά οι συγκεκριμένες αξιολογήσεις της κάθε επιμέρους περίπτωσης. Την ίδια στιγμή, το δίκαιο και η νομική σκέψη μιας εποχής ή ενός πολιτισμού μπορεί να είναι τυπικά ορθολογική. Η τυπική ορθολογικότητα διακρίνεται με τη σειρά της στην εξωτερική τυπική ορθολογικότητα, που αποδίδει σπουδαιότητα στα εξωτερικά και αισθητηριακά αντιληπτά χαρακτηριστικά μιας πράξης, λόγου χάρη στο εάν ειπώθηκαν συγκεκριμένες λέξεις κατά τη διενέργεια ενός όρκου ή αν τοποθετήθηκε μια υπογραφή κατά την επικύρωση ενός συμβολαίου, και στη λογική τυπική ορθολογικότητα, που επιμένει στην αναζήτηση του νοήματος μιας πράξης σύμφωνα με σταθερές δικαϊκές έννοιες που έχουν τη μορφή αφηρημένων κανόνων. Αντίστοιχα, τυπικά ανορθολογικό είναι το δίκαιο όταν για να δημιουργηθούν ή να βρεθούν οι διατάξεις που πρέπει να εφαρμοστούν σε μια συγκεκριμένη περίπτωση, οι άνθρωποι καταφεύγουν σε μέσα που δεν μπορούν να ελεγχθούν διανοητικά, όπως ο χρησμός ενός μαντείου. Βλ. M. Weber, *Κοινωνιολογία του δικαίου*, ό.π., 63-64. Πρβλ. Feldman, S.M. Feldman, «An Interpretation of Max Weber's Theory of Law», ό.π., 218-219. Σημειώνεται ότι η (αν)ορθολογικότητα μπορεί να αφορά τόσο τη δημιουργία του δικαίου (Rechtsschöpfung), δηλαδή τον τρόπο με τον οποίο θεσπίζονται οι δικαϊκοί κανόνες, όσο και την εύρεση του

Η σύγχρονη νομική εργασία, τουλάχιστον η εργασία των μορφών η οποία είχε αποκτήσει τον ανώτατο βαθμό μεθοδικής-λογικής ορθολογικότητας: εκείνη [δηλαδή] που είχε συγκροτηθεί από τη νομική παράδοση του ius communis, βαίνει από τα εξής προστάγματα: 1) ότι κάθε συγκεκριμένη νομική απόφαση αποτελεί την «εφαρμογή» ενός αφηρημένου κανόνα δικαίου σε ένα συγκεκριμένο «γεγονός», – 2) ότι για κάθε συγκεκριμένο γεγονός θα πρέπει μέσω της νομικής λογικής να αποκτηθεί μια απόφαση συναγόμενη από τους ισχύοντες αφηρημένους κανόνες δικαίου, –3) ότι το ισχύον αντικειμενικό δίκαιο θα πρέπει να αποτελεί ένα «αρραγές» σύστημα κανόνων δικαίου ή να περιέχει κάτι τέτοιο σε λανθάνουσα μορφή ή, τέλος πάντων, να θεωρείται ως τέτοιο για τους σκοπούς της εφαρμογής του νόμου, –4) ότι αυτό που δεν μπορεί να «κατασκευαστεί» ορθολογικά για τη νομική διανόηση δεν είναι και δικαϊκά σχετικό, –5) ότι το κοινοτικό πράττειν των ανθρώπων θα πρέπει να ερμηνευτεί πλήρως ως μία «εφαρμογή» ή μία «διεκπεραίωση» κανόνων δικαίου ή, αντιστρόφως, ως μία «παράβαση» κανόνων δικαίου [...] καθώς κατ' αντιστοιχία προς το «αρραγές» του νομικού συστήματος η «νομική διατακτικότητα» αποτελεί επίσης μία βασική κατηγορία κάθε κοινωνικού συμβάντος.[14]

Φυσικά, αυτή η θέση, που βλέπει το δίκαιο να κινείται ιστορικά από «τη χαρισματική Αποκάλυψη του δικαίου διαμέσου των "νομικών προφητών"» προς μια ολοένα και πιο «συστηματική θέσπιση δικαίου και [...] εξειδικευμένη "απονομή δικαιοσύνης" από νομικούς ειδικούς, η οποία επιτελείται στη βάση της

δικαίου (Rechtsfindung), δηλαδή τη διαδικασία που ακολουθείται για την εφαρμογή των κανόνων σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση. . Βλ. M. Weber, *Κοινωνιολογία του δικαίου*, ό.π., 59.

[14] Στο *ίδιο*, 64-65 (με τροποποίηση της μετάφρασης). Σημειώνεται εδώ ότι η απόδοση του γερμανικού όρου «gemeinrechtlich», τον οποίο χρησιμοποιεί ο Weber για να αναφερθεί στο ρωμαϊκό ius communis, ως «κοινοδικαϊκός» στα ελληνικά δημιουργεί σοβαρή σύγχυση, καθώς συσκοτίζει μια βασική για τη βεμπεριανή κοινωνιολογία του δικαίου διάκριση: το μεσαιωνικό ius communis, που βασίζεται στη συστηματική επεξεργασία ρωμαϊκών και εκκλησιαστικών («κανονικών») νομικών διατάξεων, όπως και στους Πανδέκτες, αντιδιαστέλλεται προς το αγγλοσαξονικό Common Law (στα ελληνικά κοινοδίκαιο), που βασίζεται στα προδεδικασμένα, δηλαδή τις προηγούμενες αποφάσεις δικαστηρίων και συνεπώς σε μια πιο εμπειρικά προσανατολισμένη και λιγότερο αφηρημένη και εξορθολογισμένη νομική εργασία, που προσιδιάζει σε «τέχνη». Ο διαχωρισμός βεβαίως δεν είναι απόλυτος, κάτι στο οποίο θα επανέλθουμε. Εντούτοις, η αντιδιαστολή παραμένει υπαρκτή και έντονη στη βεμπεριανή σκέψη. Πρβλ. επίσης τις σελίδες 91, 283 κ.ά., όπου επίσης χρησιμοποιείται λανθασμένα η απόδοση κοινοδικαϊκός.

γραμματολογικής και τυπικής λογικής εκπαίδευσης»,[15] απαιτεί περαιτέρω εξειδικεύσεις. Λόγου χάρη, στην εποχή του ο Weber εντοπίζει και αντίρροπες, αντιφορμαλιστικές τάσεις, στις οποίες θα επανέλθουμε. Εντούτοις μπορούμε από τώρα να σημειώσουμε ότι, στον βαθμό που το δυτικό νεωτερικό δίκαιο σε γενικές γραμμές τείνει προς πιο εξορθολογισμένες και φορμαλιστικές εκφάνσεις, εγγράφεται σε έναν αστερισμό (Konstellation) φαινομένων που προσιδιάζουν στη νεωτερικότητα της Δύσης και τελούν αναμεταξύ τους σε σχέσεις αμφίδρομων αλληλεπιδράσεων και καθορισμών.

Σε αυτό το πλαίσιο, μπορεί αρχικά να αναφερθεί στην περίφημη απομάγευση του κόσμου (Weltentzauberung), δηλαδή τη σταδιακή απόσυρση ή υποχώρηση των μαγικοθρησκευτικών εξηγήσεων για τη δομή και τη λειτουργία του φυσικού κόσμου και την αντικατάστασή τους από επιστημονικές ή/και μηχανιστικές εξηγήσεις που βλέπουν το σύμπαν ως μια διαδικασία που δεν εμφορείται από σκοπούς και νοήματα. Η διαδικασία αυτή είναι συνυπόστατη με τον ευρύτερο εξορθολογισμό στα διάφορα πεδία του βίου, δηλαδή ακριβώς την οργάνωσή τους επί τη βάσει ορθολογικών κανόνων και διαδικασιών, όχι μόνο νομικών αλλά και γραφειοκρατικών, συμβολαιακών, επιστημονικών κ.λπ. Μέρος του ίδιου ιστορικού αστερισμού εξάλλου αποτελεί η ανάδυση και η λειτουργία της αγοράς και της εγχρήματης οικονομίας, οι οποίες οργανώνουν το οικονομικό πράττειν στη βάση της εγγενούς στο χρήμα (ως κοινό μέτρο διαφορετικών ποιοτήτων) αφαίρεσης, όπως και στη βάση συμβολαίων ή συμβάσεων που συνάπτονται προς επίτευξη ενός συγκεκριμένου σκοπού (ανταλλαγή, αγοραπωλησία, μισθωτή σχέση, δάνειο) και περιορίζονται στην επιδίωξη ή την πραγμάτωσή του, χωρίς καταρχήν να δεσμεύουν ολόκληρη την υπόσταση των συμβαλλομένων. Το αντίθετο συνέβαινε σε προνεωτερικές, «αυτοφυείς» τρόπον τινά «συμβάσεις αδελφοποίησης», που τροποποιούσαν το συνολικό status και habitus των μερών, καθιστώντας τα άτομα «ποιοτικά κάτι άλλο από αυτό που ήταν μέχρι τώρα» (όρκος «συντρόφων», απόκτηση συναγωνιστή, ακολούθου, βασάλου, προστάτη κ.λπ.).[16] Τέλος, στο ίδιο σύμπαν αμφίδρομων αλληλεπιδράσεων θα πρέπει φυσικά να εντάξουμε τη γραφειοκρατική οργάνωση του κράτους και των επιχειρήσεων, που πραγματοποιείται από εξειδικευμένους υπαλλήλους με

[15] *Στο ίδιο*, 307.

[16] *Στο ίδιο*, 74. Ο Weber χαρακτηριστικά σημειώνει ότι αυτές οι «συμβάσεις» συνοδεύονται συχνά από μαγικά τελετουργικά, όπως η ανάμειξη και κατάποση αίματος ή σάλιου, κάτι που συμβολίζει ακριβώς ότι «οι συμβαλλόμενοι πρέπει να δεχτούν μια άλλη "ψυχή" εντός τους».

βάση απρόσωπους και αφηρημένους κανόνες που δεν λαμβάνουν υπόψη τις προσωπικές ιδιαιτερότητες και υπηρετούν το ιδεώδες της sine ira et studio διοίκησης, όπως άλλωστε και τη σταδιακή (αν και ποτέ απόλυτη) επικράτηση της νόμιμης-ορθολογικής μορφής νομιμοποίησης της εξουσίας, θεμέλιο της οποίας αποτελεί η υποκειμενική πίστη στον νομότυπο χαρακτήρα των θεσπισμένων διατάξεων και η πεποίθηση ότι οι κυβερνήτες έχουν ανέλθει στα αξιώματά τους με βάση νομικά έγκυρες και προβλεπόμενες διαδικασίες.[17]

Γίνεται έτσι σαφές ότι και το δίκαιο ως κοινωνικό φαινόμενο εγγράφεται, κατά την άποψη του Weber, σε ένα πολύ ευρύτερο μωσαϊκό, οι διάφορες ψηφίδες του οποίου αλληλεπιδρούν διαρκώς μεταξύ τους για να διαμορφώσουν, στο πλαίσιο της πλουραλιστικής και αντιαναγωγιστικής βεμπεριανής ερμηνείας, τη μοναδικότητα του δυτικού νεωτερικού πολιτισμού, με τις καινοφανείς οικονομικές, πολιτικές, λογικές και διοικητικές μορφές του. Κεντρική βεβαίως θέση στο πλαίσιο αυτού του ιδιαίτερου μωσαϊκού καταλαμβάνει η κεφαλαιοκρατική οργάνωση της οικονομίας. Στον ιδιάζοντα τρόπο της αλληλεπίδρασής της με το δικαϊκό φαινόμενο θα στραφούμε αμέσως τώρα, προτού επιστρέψουμε σε ορισμένες νέες παρατηρήσεις για την ιδιαιτερότητα του τύπου εξορθολογισμού που χαρακτηρίζει τις νομικές πρακτικές της Δύσης.

β. μόνιμη καπιταλιστική επιχείρηση και ανάγκη για υπολογισιμότητα του δικαίου

Εντός αυτού του πλαισίου αμφίδρομων αλληλεπιδράσεων, όπου κάθε μη αναγώγιμο μέγεθος (οικονομία, πολιτική εξουσία, δίκαιο, θρησκεία, πολιτισμός) επιδρά πάνω σε κάθε άλλο συνδιαμορφώνοντάς το, μία σχέση αμοιβαίου καθορισμού έχει ιδιαίτερη βαρύτητα για τη βεμπεριανή κοινωνιολογία του δικαίου: εκείνη μεταξύ νομικών ή δικαϊκών μορφών και οικονομικής παραγωγής. Εξάλλου, όπως φανερώνει και ο τίτλος του κεφαλαιώδους έργου *Οικονομία και κοινωνία,* οι οικονομικές σχέσεις είναι για τον Weber πάντοτε κεφαλαιώδεις,[18] παρότι, κατά τη γνώμη του, η τυχόν αιτιακή πρωτοκαθεδρία τους στο ιστορικό γίγνεσθαι δεν μπορεί να διακηρύσσεται a priori, στο

[17] Βλ. αναλυτικά M. Weber, *Οικονομία και κοινωνία*, τόμ. 5, *Κοινωνιολογία της εξουσίας*, μτφρ.-εισαγ.-επιμ. Θ. Γκιούρας, Αθήνα: Σαββάλας, 2009, 401-404.

[18] Πρβλ. την επισήμανση της Béatrice Hibou στην πρόσφατη συζήτησή της με τους Γιάννη Φλυτζάνη, Βίκυ Ιακώβου και Δημήτρη Χριστόπουλο. Η Hibou βλέπει ως κοινό σημείο μεταξύ Weber και Marx την έμφαση στις οικονομικές σχέσεις και την αλληλοδιαπλοκή τους με τις πολιτικές και εξουσιαστικές μορφές. Πρβλ. Μπ. Ιμπού, Β. Ιακώβου, Γ. Φλυτζάνης & Δ. Χριστόπουλος, «"Η γραφειοκρατικοποίηση και ο καπιταλισμός συναντήθηκαν και έκτοτε δεν χωρίστηκαν ποτέ". Συζήτηση με αφορμή το βιβλίο της Béatrice Hibou, *Η γραφειοκρατικοποίηση του κόσμου στη νεοφιλελεύθερη εποχή* (μτφρ. Β. Πατσογιάννης, επιμ. Γ. Κτενάς, Αθήνα: Πλήθος, 2024)», *Σύγχρονα Θέματα* 164–165, 2026, 131–142.

πλαίσιο ενός σχήματος βάσης και εποικοδομήματος, αλλά θα πρέπει να διερευνάται κάθε φορά μέσα από μια ενδελεχή εμπειρική εξέταση της εκάστοτε περίστασης. Πώς λοιπόν επηρεάζει ο καπιταλισμός το δίκαιο και πώς το δίκαιο επηρεάζει τον καπιταλισμό;

Κατά βάση, η απάντηση του Weber σε ό,τι αφορά την επίδραση της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής στις νομικές μορφές υπογραμμίζει την αναγκαιότητα της υπολογισιμότητας (Kalkurierbarkeit) του δικαίου ως βασικής συνισταμένης για την ανάπτυξη της ορθολογικής καπιταλιστικής επιχείρησης. Όπως αναφέρθηκε ήδη, ο σύγχρονος καπιταλισμός για τον Weber προσδιορίζεται από την κάλυψη των καθημερινών βιοτικών αναγκών χάρη στη λειτουργία μόνιμων οικονομικών επιχειρήσεων, οι οποίες οργανώνουν τις δραστηριότητές τους ορθολογικά, μέσα από τον προγραμματισμό, τον σχεδιασμό και τους λογιστικούς υπολογισμούς. Στο πλαίσιο αυτών των υπολογισμών ανακύπτει η ανάγκη σταθερών, φορμαλιστικών και προκαθορισμένων νομικών διατάξεων, από τις οποίες ξέρει τι μπορεί να περιμένει κανείς, ώστε δύναται να εντάξει τις δικαϊκά προβλεπόμενες μορφές (συμβόλαια, τίτλους, δικαιώματα κ.λπ.), όπως και τις διατάξεις που προβλέπουν τυχόν παραβιάσεις τους (κυρώσεις, πρόστιμα, δικαστικές αξιώσεις), εντός ενός ορθολογικού λογαριασμού εξόδων, κινδύνων και προβλεπόμενων κερδών. Χρησιμοποιώντας ένα σύγχρονο λεξιλόγιο, θα λέγαμε ότι η απρόσκοπτη λειτουργία της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής απαιτεί την ασφάλεια του δικαίου και των συναλλαγών, όπως άλλωστε και τη γρήγορη, αποτελεσματική και προβλέψιμη απονομή της δικαιοσύνης, προκειμένου να μπορούν να καταρτιστούν οι ισολογισμοί και να αναλυθούν οι σχέσεις κόστους-οφέλους.

Το σημείο αυτό φωτίζεται καλύτερα μέσα από την αντιπαραβολή του νεωτερικού δυτικού δικαίου με τον ιδεότυπο του μη τυπικά εξορθολογισμένου και συνεπώς μη σταθερού και υπολογίσιμου δικαίου, που ο Weber ονομάζει «δικαιοσύνη του κατή», [19] παραπέμποντας στον μουσουλμάνο θρησκευτικό δικαστή, ο οποίος αποφασίζει για τις διαφορές μεταξύ των μελών της κοινότητάς του βάσει προσωπικών σταθμίσεων και ιδιαίτερων κρίσεων. Για τον Weber, η δικαιοσύνη του κατή βασίζεται σε μια «καθαρή περιπτωσιολογία» [20] και «αντιπροσωπεύει ένα ανορθολογικό δίκαιο που επικεντρώνεται

[19] M. Weber, *Κοινωνιολογία του δικαίου*, ό.π., 245.

[20] Faisal Chaudhry, «The Promise and Paradox of Max Weber's Legal Sociology: The 'Categories of Legal Thought' as Types of Meaningful Action and the Persistence of the Problem of Judicial Legislation», *Southern California Interdisciplinary Law Journal* 20, 2011, 260

στην επιμέρους υπόθεση», όντας «μη σταθερό» και «συναισθηματικό». [21] Δίνοντας έμφαση στις προσωπικές ποιότητες των διαδίκων (και μάλιστα αντιμετωπίζοντάς τες όχι ως κριτήρια για την υπαγωγή σε αφηρημένους και απρόσωπους κανόνες που ισχύουν δυνητικά για όλους, αλλά ως μέτρα στάθμισης για τη συγκεκριμένη περίπτωση), ο κατής προσπαθεί να εφαρμόσει μια «ουσιαστική» ή «περιεχομενική» δικαιοσύνη, δηλαδή να μην αδικήσει τους εμπλεκόμενους όχι στη βάση γενικών αρχών και διατάξεων, αλλά της ad hoc κρινόμενης βέλτιστης λύσης. Είναι σαφές ότι μια τέτοια μορφή δικαίου δεν μπορεί να αποδειχτεί ευνοϊκή για την ανάπτυξη μιας οικονομικής παραγωγής που οργανώνεται βάσει διαρκών, μακροπρόθεσμων και ορθολογικά προσανατολισμένων σχεδίων, καθώς εξαρτά την τήρηση των συμφωνιών και των συμβάσεων από απρόβλεπτους παράγοντες και αστάθμητες μεταβλητές, δυσχεραίνοντας έτσι τον οικονομικό υπολογισμό.

Βλέπουμε λοιπόν ότι οι φορμαλιστικοί, γενικοί και αφηρημένοι νόμοι που αποτελούν τους πυλώνες του τυπικού εξορθολογισμού του δυτικού νεωτερικού δικαίου συμπλέουν – για να χρησιμοποιήσουμε προσωρινά μια «διπλωματική» έκφραση, η οποία χρειάζεται περαιτέρω εξήγηση– με την καπιταλιστική ανάπτυξη, σε αντίθεση με τις συγκεκριμένες, περιπτωσιολογικές και ad hoc κρίσεις που σφραγίζουν το ανορθολογικό και μη τυποποιημένο δίκαιο του κατή. Πώς όμως θα πρέπει να κατανοήσουμε ακριβέστερα αυτή τη σύμπλευση; Η διαπίστωση της αμοιβαίας επίδρασης καπιταλισμού και φορμαλιστικού δικαίου είναι ορθή αλλά υπερβολικά γενική, ενώ θα μπορούσε κάλλιστα να γίνει δεκτή και στο πλαίσιο μιας μαρξιστικής θεώρησης, όπως εκείνης του Νίκου Πουλαντζά,[22] για τον οποίο το εποικοδόμημα διαθέτει μια «σχετική αυτονομία» – για να μην πάμε καν πίσω στον Friedrich Engels και τη διατύπωσή του περί καθοριστικότητας των υλικών και παραγωγικών σχέσεων μόνο «σε τελευταία ανάλυση», η οποία συνοδεύει την παραδοχή της δράσης πολλαπλών παραγόντων στην ιστορία.[23] Είναι άραγε παρόμοια και η βεμπεριανή θέση και, αν όχι, πώς προσδιορίζεται συγκεκριμένα, ποιες είναι οι αρετές και ποιες οι δυσκολίες που τη σημαδεύουν;

Σε όλο του το έργο, ο Weber εναντιώνεται στη φιλοσοφία της ιστορίας, εντός της οποίας ένας εκ των προτέρων επιλεγμένος

[21] R. Swedberg & O. Agevall, *The Max Weber Dictionary*, ό.π., 177.
[22] Ν. Πουλαντζάς, *Πολιτική εξουσία και κοινωνικές τάξεις*, μτφρ. Κ. Φιλίνης, Αθήνα: Θεμέλιο, 1985.
[23] «Engels to J. Bloch In Berlin», *New International* 1(3), 1934, 81-85.

παράγοντας αναδεικνύεται πάντοτε καθοριστικός.[24] Παρότι οι οικονομικές σχέσεις είναι πάντα θεμελιώδεις –κάτι που ωστόσο ισχύει και για άλλου είδους καθορισμούς, όπως η πολιτική εξουσία, οι μορφές διοίκησης και οι θρησκευτικές ή ευρύτερα πολιτισμικές παραστάσεις και έξεις–, είναι αδύνατο να εξακριβωθεί ο συγκεκριμένος τρόπος αλληλεπίδρασης των διαφορετικών δυνάμεων σε κάθε επιμέρους ιστορική περίπτωση χωρίς ειδικά προσανατολισμένη εμπειρική μελέτη. Αν όμως έτσι αποφεύγονται οι παγίδες του αναγωγισμού και η απομείωση των ποικίλων διαστάσεων του κοινωνικού σε μία μόνο αναλυτική βαθμίδα, η θεώρηση του Weber μένει ανοιχτή στην κριτική της απροσδιοριστίας, καθώς μοιάζει να προσφέρει απλώς «λίστες παραγόντων» που μπορούν να αλληλεπιδράσουν προς διαφορετικές, λιγότερο ή περισσότερο πιθανές κατευθύνσεις.[25]

Πράγματι, οι αμφισημίες της βεμπεριανής προσέγγισης στα ζητήματα της ιστορικής αιτιότητας, οι οποίες έχουν πολύ συχνά επισημανθεί σε σχέση με τη διάσημη μελέτη του για την προτεσταντική ηθική,[26] εμφανίζονται και σε ό,τι αφορά τις πραγματεύσεις του για την κοινωνιολογία του δικαίου. Έτσι, ο φορμαλισμός και ο τυπικός εξορθολογισμός του σύγχρονου δικαίου παρουσιάζεται από τον Weber άλλοτε ως χαρακτηριστικό του σύγχρονου καπιταλισμού,[27] άλλοτε ως προϋπόθεσή του[28] και άλλοτε ως ένα μέγεθος «έμμεσα ευνοϊκό για τον καπιταλισμό».[29] Τίθεται λοιπόν εκ νέου το ερώτημα για το συγκεκριμένο είδος της σχέσης που συνδέει τα χαρακτηριστικά του εξορθολογισμένου, φορμαλιστικού, γενικού και αφηρημένου νεωτερικού δικαίου με την καπιταλιστική οικονομία και παραγωγή. Μπορούμε άραγε να κάνουμε λόγο για κάποια αιτιώδη σύνδεση ή απλώς για μια

[24] Βλ. Γ. Κτενάς, «Για την αντιθεωρησιακή στάση απέναντι στην ιστορία. Κριτική του Emanatismus και αυτοδημιουργία του κοινωνικού», στον τόμο Γ. Κτενάς (επιμ.), *Max Weber, 100 χρόνια μετά. Πολιτική, μεθοδολογία, ριζοσπαστική κριτική*, Αθήνα: Ευρασία, 2020, 51-68. Ένας μαρξιστής θα αρνούνταν βέβαια ότι αυτός ο καθορισμός πραγματοποιείται ή διαπιστώνεται εκ των προτέρων, τούτο όμως δεν αλλάζει την ουσία του θέματος.

[25] S. P. Turner, «Explaining Capitalism. Weber on and against Marx», στο R. Antonio, R. Glassman (επιμ.), *A Weber-Marx Dialogue*, Κάνσας: University Press of Kansas, 1985, 179.

[26] Οι συζητήσεις για το είδος της σχέσης που συνδέει την προτεσταντική ηθική με τη γέννηση του καπιταλισμού ξεκίνησαν ήδη από την εποχή της πρώτης δημοσίευσης της διάσημης μελέτης του Weber. Κατά τη γνώμη μας, ο ίδιος ο Weber, προτάσσοντας την έννοια της «εκλεκτικής συγγένειας» μεταξύ προτεσταντικής ηθικής και καπιταλισμού, υποστηρίζει ότι, πιθανότατα, ακόμα και χωρίς τον προτεσταντισμό θα είχε υπάρξει καπιταλισμός *αλλά όχι με τη μορφή που τον γνωρίζουμε*.

[27] M. Weber, *General Economic History*, 277.

[28] *Στο ίδιο*, 342-343· *Κοινωνιολογία του δικαίου*, ό.π., 309.

[29] M. Weber, *General Economic History*, 343.

εκλεκτική συγγένεια, κατ' αναλογία των συζητήσεων για τη σχέση προτεσταντικής ηθικής και καπιταλισμού; Κι αν βρισκόμαστε όντως ενώπιον μιας αιτιώδους σχέσης, ποια είναι η κατεύθυνση της αιτιότητας και ποια η συγκεκριμένη τροπικότητά της; Τα πράγματα εξάλλου περιπλέκονται ακόμα περισσότερο από μια πολύ εύλογη ένσταση που προκύπτει με βάση το βεμπεριανό σχήμα – μια ένσταση στην οποία θα στραφούμε αμέσως τώρα.

γ. μια ένσταση από την Αγγλία. Καπιταλισμός και Common Law

Η αντίρρηση που μπορεί να προβληθεί εναντίον του βεμπεριανού επιχειρήματος, το οποίο συνδέει τον φορμαλισμό και τον τυπικό εξορθολογισμό του δικαίου με τις ανάγκες της καπιταλιστικής παραγωγής και οργάνωσης για υπολογισιμότητα, είναι ιστορικά προφανής: από το δίκαιο της Αγγλίας, μιας χώρας τόσο θεμελιώδους για την ιστορία του καπιταλισμού και της βιομηχανικής επανάστασης, τα εν λόγω νομικά χαρακτηριστικά εν πολλοίς απουσιάζουν – ή σε κάθε περίπτωση είναι πολύ λιγότερο έντονα απ' ό,τι στο προερχόμενο από τη Ρώμη, τους μεσαιωνικούς εκκλησιαστικούς κανόνες και τους Πανδέκτες δίκαιο της ηπειρωτικής Ευρώπης. Με άλλα λόγια, όπως υπογραμμίζει ο ίδιος ο Weber, η αγγλική παράδοση του Common Law, η οποία διαφέρει από την ηπειρωτική νομική παράδοση «όσο το δυνατόν περισσότερο στο πλαίσιο ενός συστήματος κοσμικής δικαιοσύνης», [30] βασίζεται όχι τόσο στις τυποποιημένες κωδικοποιήσεις όσο στα προδεδικασμένα (Präjudiz), στις προηγούμενες αποφάσεις δικαστηρίων. Υπό αυτή τη σκοπιά, το Common Law –ή το proprio sensu κοινοδίκαιο– παραμένει για τον Weber σε σημαντικό βαθμό ένα «άμορφο εμπειρικό δίκαιο», [31] του οποίου ο «βαθμός της νομικής ορθολογικότητας είναι ουσιωδώς χαμηλότερος και διαφορετικής μορφής από εκείνον της ηπειρωτικής Ευρώπης». [32]

Αν λοιπόν, όπως επισημαίνει ο Weber, η ύπαρξη ισχυρών νομικών συντεχνιών που διαφύλασσαν τη βρετανική παράδοση απέτρεψε το ρωμαϊκό δίκαιο, με την αυστηρή λογική του και την τάση του προς τη γενίκευση και την αφαίρεση, να πατήσει το πόδι του στην Αγγλία, [33] τότε πώς εξηγείται ότι η τελευταία υπήρξε η κοιτίδα του καπιταλισμού ή εν πάση περιπτώσει μία

[30] M. Weber, *Κοινωνιολογία του δικαίου*, ό.π., 320.
[31] *Στο ίδιο*, 284.
[32] Παρατίθεται στο D.M. Trubek, «Max Weber on Law and the Rise of Capitalism», ό.π., 747.
[33] M. Weber, *General Economic History*, 341. Βλ. και M. Weber, «Parliament and Government in Germany under a New Political Order», στο M. Weber, *Political Writings*, ed. P. Lassman & R. Speirs, 149 υποσημ.

από τις κοιτίδες του; Ο Weber γράφει χαρακτηριστικά ότι «η Αγγλία δεν απέκτησε την κεφαλαιοκρατική πρωτοκαθεδρία μέσω της δομής αλλά εν μέρει παρά τη δομή του δικαίου της».34 Θα φτάσει μάλιστα στο σημείο να χρησιμοποιήσει την προαναφερθείσα ορολογία περί «δικαιοσύνης του κατή» για να χαρακτηρίσει το Common Law, [35] υπογραμμίζοντας την «αποδυνάμωση της ορθολογικότητας» και την απόκλισή του «από τη δομή του ηπειρωτικού δικαίου όσον αφορά την ουσιαστικότερη τυπική ιδιομορφία τόσο του υλικού δικαίου όσο και της δικαστικής διαδικασίας».[36]

Είναι άραγε δυνατό να συμβιβαστούν οι δύο αυτές θέσεις –η γενική θέση του Weber για την αν μη τι άλλο σύμπλευση του καπιταλισμού με ένα δίκαιο φορμαλιστικό, εξορθολογισμένο και βασισμένο σε αφηρημένες γενικές αρχές, από τη μία, και από την άλλη η θέση του για την ισχυρή απόκλιση του αγγλικού δικαίου από αυτή τη νόρμα, μια απόκλιση η οποία ωστόσο και πάλι παράγει καπιταλιστικά αποτελέσματα; Ο Weber θα επιχειρήσει να δώσει διαφορετικές απαντήσεις σε αυτό το ερώτημα. Μία από αυτές έγκειται, όπως ήδη αναφέρθηκε, στην παρατήρηση ότι, ανεξάρτητα από τη γενική προτίμηση των αστικών στρωμάτων (*συμπεριλαμβανομένων των Άγγλων πουριτανών*) για ένα «συστηματοποιημένο, μονοσήμαντο, ορθολογικά κατά τον σκοπό συγκροτημένο τυπικό δίκαιο»,[37] ο καπιταλισμός στην Αγγλία αναπτύχθηκε, τουλάχιστον εν μέρει, σε *πείσμα* της δικαϊκής δομής της – κάτι που ωστόσο σημαίνει ότι ένα φορμαλιστικό και εξορθολογισμένο δίκαιο δεν είναι αναγκαία συνθήκη για την ανάπτυξη του καπιταλισμού.

Μια ελαφρώς διαφορετική εκδοχή αυτού του επιχειρήματος υποστηρίζει ότι οι οικονομικές και κοινωνικές συνέπειες της ανορθολογικότητας που χαρακτηρίζει το βρετανικό δίκαιο ήταν μεν υπαρκτές, όχι όμως τέτοιες «που θα μπορούσαν να επηρεάσουν τη συνολική δομή της οικονομίας». 38 Αυτό θα σήμαινε ίσως ότι η μορφή του δικαίου δεν είναι εντέλει και τόσο σημαντική για τις κινήσεις του καπιταλισμού, που θα τοποθετούνταν σε ένα θεμελιωδέστερο επίπεδο; Ο Weber εντούτοις προσθέτει ότι η κεφαλαιοκρατική οικονομία

[34] Μ. Weber, *Κοινωνιολογία του δικαίου*, ό.π., 232.

[35] Βλ. *στο ίδιο*, 320: «ο ουσιαστικά συνοπτικός, ακόμη και σήμερα πατριαρχικός και άκρως ανορθολογικός τρόπος αντιμετώπισης των τετριμμένων καθημερινών υποθέσεων από τη μεμονωμένη δικαιοδοσία των Άγγλων ειρηνοδικών [...] έχει διατηρήσει τον χαρακτήρα της δικαιοσύνης του "κατή" με τρόπο άγνωστο σε εμάς».

[36] *Στο ίδιο*.

[37] *Στο ίδιο*, 232.

[38] *Στο ίδιο*, 320.

συνάντησε και στην παράδοση του Common Law στοιχεία που αποδείχθηκαν ευνοϊκά για την ίδια, με κύριο ανάμεσά τους το γεγονός ότι οι δικηγόροι και οι δικαστές, που όπως είδαμε κρατούσαν στα χέρια τους την εξέλιξη του αγγλικού δικαίου, προέρχονταν από ένα στρώμα που τέθηκε στην «υπηρεσία των κατεχόντων, ειδικά των ιδιωτικών φορέων κεφαλαιοκρατικών συμφερόντων», [39] όπως επίσης και το γεγονός ότι η συγκέντρωση των υποθέσεων στα βασιλικά δικαστήρια του Λονδίνου και εν γένει ο πολυέξοδος χαρακτήρας της δικαστικής διαδικασίας αποτελούσε κατ' ουσίαν μια «άρνηση της παροχής δικαιοσύνης στους απόρους».[40]

Τέλος, σε άλλη περίσταση, συζητώντας από κοινού την ορθολογική δικαιοσύνη και τη γραφειοκρατία ως *απαραίτητες* αυτή τη φορά προϋποθέσεις ειδικά για τον *σύγχρονο* καπιταλισμό, δηλαδή για τον καπιταλισμό που οργανώνεται στη βάση του «ορθολογικού *καταμερισμού της εργασίας και της ορθολογικής τεχνολογίας*», [41] ο Weber υποστηρίζει ότι και η Αγγλία ανέπτυξε τρόπον τινά τη δική της μορφή εξορθολογισμού του δικαίου προς την κατεύθυνση της –τόσο πολύτιμης για τον καπιταλισμό– υπολογισιμότητας. Παρότι ο δρόμος του εξορθολογισμού διέφερε από εκείνον του ηπειρωτικού δυτικού δικαίου, και το κοινοδίκαιο βρέθηκε «στα χέρια δικηγόρων που, τελώντας στην υπηρεσία των πελατών τους (ανθρώπων με καπιταλιστικά συμφέροντα), ανέπτυξαν τις κατάλληλες μορφές για τη λειτουργία των επιχειρήσεων και από τις τάξεις των οποίων βγήκαν δικαστές που δεσμεύονταν αυστηρά από το "προδεδικασμένο" και συνεπώς από υπολογίσιμα σχήματα».[42]

Βλέπουμε λοιπόν ότι ο Weber αναπτύσσει απέναντι στην ένσταση που και ο ίδιος θέτει στον εαυτό του επιχειρήματα τα οποία, παρότι μοιράζονται κάποια κοινά σημεία, την ίδια στιγμή διαφέρουν ως προς το πού αποδίδουν έμφαση, καθιστάμενα έτσι ενίοτε σχεδόν ασυμβίβαστα μεταξύ τους. Συμπυκνώνοντας και συνοψίζοντας τα παραπάνω σημεία, θα ακολουθήσουμε τον Trubek, που επισημαίνει ότι για τον Weber, η ένταση ανάμεσα στην ανάγκη του καπιταλισμού για υπολογίσιμους νομικούς κανόνες και τυπικά ορθολογικές νομικές διαδικασίες και στην

[39] Στο *ίδιο*.
[40] Στο *ίδιο*, 321.
[41] M. Weber, «Parliament and Government in Germany under a New Political Order», 148. Ο Weber διευκρινίζει ότι από την αρχαιότητα υπήρξαν μορφές προ-ορθολογικού ή ανορθολογικού καπιταλισμού, που κάλλιστα συμβάδιζαν με το δίκαιο του κατή.
[42] Στο *ίδιο*.

ιδιαιτερότητα του Common Law αντιμετωπίζεται μέσα από έναν συνδυασμό των τριών παρακάτω σκέψεων:

1) Το αγγλικό δίκαιο έγινε συμβατό με τον καπιταλισμό, στον βαθμό που η απονομή δικαιοσύνης για τις κατώτερες τάξεις υπήρξε δύσκολη καθότι πολυέξοδη, συνεπώς και το κοινοδίκαιο προώθησε τα συμφέροντα των προνομιούχων.
2) Ο καπιταλισμός στην Αγγλία αναπτύχθηκε παρά το δίκαιο.
3) Το αγγλικό δίκαιο χαρακτηριζόταν από μια δική του μορφή υπολογισιμότητας, στον βαθμό που οι δικαστές δεσμεύονταν από το νομικό προηγούμενο και τελούσαν στην υπηρεσία των προνομιούχων τάξεων.[43]

Γίνεται σαφές ότι ενώ το πρώτο και το τρίτο σημείο μπορούν πράγματι να συνυπάρχουν, είναι τουλάχιστον μερικώς αντιφατικά ως προς το δεύτερο. Αυτό αντικατοπτρίζεται πιθανότατα και στην προαναφερθείσα διατύπωση του ίδιου του Weber, ο οποίος, όπως είδαμε, κάνει λόγο για την ανάπτυξη του καπιταλισμού στην Αγγλία «εν μέρει παρά τη δομή του δικαίου της».[44] Από την άλλη πλευρά, αυτή η στιγμή του δισταγμού δεν συνιστά απαραίτητα ανυπέρβλητο πρόβλημα για τη βεμπεριανή θεώρηση, από τη στιγμή που η ίδια δεν θέτει ως στόχο τη διατύπωση ενός γενικού κανόνα για το τι συμβαίνει στην ιστορία ή ενός γενικού γενετικού τύπου για τις σχέσεις δικαίου και οικονομίας· παρά την κοινωνιολογική δυνατότητα διαπίστωσης περισσότερο ή λιγότερο ισχυρών τάσεων και πιθανοτήτων (Chancen) κάποιο μέγεθος να επιδράσει με συγκεκριμένο τρόπο πάνω σε ένα άλλο και αντιστρόφως, μόνο η συγκεκριμένη εμπειρική ιστορική έρευνα μπορεί να διακριβώσει τι πράγματι συνέβη σε κάθε ιστορική περίσταση.[45]

Αυτό με τη σειρά του σημαίνει ότι η εκ μέρους του Weber διερεύνηση των σχέσεων καπιταλισμού και νεωτερικού δικαίου δεν περιορίζεται στην απάντηση του ερωτήματος αν ο καπιταλισμός γεννά ένα δίκαιο που του αντιστοιχεί ή αν αντίθετα γεννιέται από εκείνο. Μάλιστα, διατυπωμένο έτσι, το ερώτημα δεν έχει καν νόημα, καθώς για τον Weber δεν υπάρχει

[43] D.M. Trubek, «Max Weber on Law and the Rise of Capitalism», ό.π., 747-748. Για τον σχηματικό και μη απόλυτο χαρακτήρα της διάκρισης μεταξύ ηπειρωτικού δικαίου και Common Law, βλ. επίσης Φ. Βασιλόγιαννης, *Ολιγονομία. Δοκιμές μιας συγκριτικής φιλοσοφίας του κοινοδικαίου*, Αθήνα: Ευρασία, 2025, 75-81. Για την αναφορά του συγγραφέα στον Weber και τις παρατηρήσεις του για τον Αστικό Κώδικα της Ελβετίας, βλ. 80.

[44] M. Weber, *Κοινωνιολογία του δικαίου*, ό.π., 232 (δική μας υπογράμμιση).

[45] Βέβαια, θα μπορούσε να αντιτείνει κάποιος εδώ ότι ο Weber στην περίπτωση του νομικού συστήματος της Αγγλίας δεν διακριβώνει τι συνέβη *ούτε στη συγκεκριμένη, ιστορικά προσδιορισμένη περίπτωση*.

ποτέ ένας και μόνο ένας έσχατος καθοριστικός παράγοντας, αλλά ένα «κομφούζιο αμφίδρομων αλληλεπιδράσεων» 46 ανάμεσα στα διαφορετικά στοιχεία ενός ιδιαίτερου ιστορικού αστερισμού – στοιχεία που τοποθετούνται κατ' αρχήν σε θέση ισοτιμίας, τόσο επιστημολογικά όσο και ως αντικείμενα και πεδία έρευνας. Τότε λοιπόν, δεν μας ενδιαφέρει μόνο να κατανοήσουμε τον σύγχρονο καπιταλισμό (με το δίκαιο να αποτελεί έναν παράγοντα στη διαμόρφωσή του) αλλά και το σύγχρονο δίκαιο καθαυτό ως κοινωνιολογικό φαινόμενο (με τον καπιταλισμό να αποτελεί έναν παράγοντα στη δική του διαμόρφωση).

Το σύγχρονο δυτικό δίκαιο ως κοινωνιολογικό αντικείμενο μελέτης. Ειδικά νεωτερικά χαρακτηριστικά του δικαίου της Δύσης και παράγοντες διαμόρφωσης

Όπως ήδη σημειώθηκε, η απομάκρυνση του Weber από τα σχήματα του οικονομικού ντετερμινισμού δεν τον οδήγησε στην υποτίμηση των οικονομικών παραγόντων, την επίδραση των οποίων θεωρούσε πάντοτε και σε κάθε πεδίο κεντρική, όχι όμως αποκλειστική. Έτσι, και στην περίπτωση των «ειδικά νεωτερικών χαρακτηριστικών του σημερινού δικαίου της Δύσης», οι οικονομικές συνθήκες «συνεπέδρασαν εντονότατα», ωστόσο δεν ήταν «ποτέ οι μοναδικές καθοριστικές». 47 Στην παρούσα ενότητα, θα εξετάσουμε τριών ειδών συνθήκες που συνδιαμορφώνουν τον χαρακτήρα του σύγχρονου (τουλάχιστον για την εποχή του Weber) δικαίου και του προσδίδουν την ιδιαιτερότητα και τη σημασία του: οικονομικές, πολιτικές και ενδονομικές – με τις τελευταίες να έχουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον, όχι γιατί είναι οι πλέον σημαντικές, αλλά γιατί σπάνια τους αποδίδεται τέτοια έμφαση και αναλύονται με τόση συστηματικότητα.

α. οικονομικές συνθήκες

Θα έχει ήδη καταστεί σαφές ότι η γενική κατεύθυνση προς την οποία ώθησαν το νεωτερικό δίκαιο της Δύσης τα οικονομικά συμφέροντα, ιδίως τα κεφαλαιοκρατικά, ήταν η υπολογισιμότητα του δικαίου και της απονομής δικαιοσύνης, μέσω της ανάπτυξης των χαρακτηριστικών του τυπικού εξορθολογισμού, της συστηματοποίησης και της φορμαλιστικής αφαίρεσης – χαρακτηριστικών του δικαίου τα οποία, από τη μεριά τους και στον βαθμό που προϋπήρχαν στη

[46] M. Weber, *Η προτεσταντική ηθική και το πνεύμα του καπιταλισμού*, μτφρ. Δ. Κούρτοβικ, Αθήνα: Το Βήμα, 69.

[47] M. Weber, *Κοινωνιολογία του δικαίου*, ό.π., 309.

νομική παράδοση της Δύσης,[48] ευνοούσαν την καπιταλιστική ανάπτυξη, μέσω της προώθησης της δυνατότητας να πραγματοποιούνται ορθολογικοί οικονομικοί υπολογισμοί και της «ασφάλειας δικαίου».[49]

Την ίδια ωστόσο στιγμή, ο Weber εντοπίζει στο δικό του παρόν και ορισμένες αντίρροπες προς τον φορμαλιστικό εξορθολογισμό του δικαίου τάσεις. Σύμφωνα με το σκεπτικό του, από ένα σημείο και μετά, ο νομικός φορμαλισμός γίνεται εμπόδιο για το κεφαλαιοκρατικό πράττειν. «Ένα δίκαιο των νομικών δεν μπορεί ποτέ να συμπέσει πλήρως με [...] τις προσδοκίες [των καπιταλιστικών φορέων συμφερόντων] ούτε και συνέπεσε ποτέ».[50] Με άλλα λόγια, οι φορείς οικονομικών συμφερόντων θέλουν να κάνουν πράγματα που το δίκαιο απαγορεύει ή θεωρεί αδιανόητα, ιδίως στον βαθμό που ο νομικός κόσμος συγκροτείται μέσα από γενικές και αφηρημένες αρχές, οι οποίες αναγκαστικά στην πράξη θα έρχονται πάντοτε σε έναν βαθμό σε αντίθεση με τις πρακτικά προσανατολισμένες, εμπειρικές και άρα συγκεκριμένες απαιτήσεις και στρατηγικές των φορέων του οικονομικού πράττειν.51 Για να δώσουμε ένα σύγχρονο παράδειγμα, η νομική απαγόρευση της επιχειρηματικής εκμετάλλευσης «δημόσιων αγαθών» όπως το περιβάλλον ή το νερό προσκρούει στις εγγενείς τάσεις του κεφαλαίου για επέκταση και εξόρυξη αξίας, δημιουργώντας εντάσεις.

β. πολιτικές συνθήκες

Ένα δεύτερο είδος παραγόντων που συνεπιδρά στη διαμόρφωση του σύγχρονου δυτικού δικαίου είναι για τον Weber πολιτικής φύσης. Το σύγχρονο κράτος οργανώνεται μέσα από τη γραφειοκρατική διοίκηση, για την οποία οι ιδιότητες του φορμαλισμού, του απρόσωπου, γενικού και αφηρημένου χαρακτήρα κανονισμών και νόμων, της ιεραρχίας, του τυπικού εξορθολογισμού και της εξειδίκευσης είναι

[48] Βλ. την τελευταία ενότητα για τις ρωμαϊκές πηγές του φορμαλισμού και τις γερμανικές μεσαιωνικές πηγές των ειδικά καπιταλιστικών νομικών μορφών.
[49] *Στο ίδιο*.
[50] *Στο ίδιο*, 311· πρβλ. 97.
[51] Στους νομικούς θεωρητικούς της Σχολής της Φρανκφούρτης, όπως ο Franz Neumann, αυτή η ένταση στοιχειοθετείται ως μετάβαση από τον φιλελεύθερο καπιταλισμό του ανταγωνισμού στον μονοπωλιακό καπιταλισμό, ο οποίος προφανώς εχθρεύεται τις αφηρημένες αρχές και τις γενικές διατάξεις, που ακριβώς ως τέτοιες (γενικές και αφηρημένες) μπορούν να γίνουν αντικείμενο επίκλησης και εκ μέρους των αδύναμων. Βλ. Y. Flytzanis, «Crisis and Prospects for the Rule of Law. The Contribution of Franz Neumann's Political and Legal Theory», *Ετερολογίες* 4, Δεκέμβριος 2024, σ. 28-43.
[51] M. Weber, *Οικονομία και κοινωνία*, τόμ. 6, *Η πόλη*, μτφρ.-εισαγ.-επιμ. Θ. Γκιούρας, Αθήνα: Σαββάλας 2008, 78.

θεμελιώδεις. Αυτές οι ιδιότητες απαιτούν και προωθούν ένα δίκαιο συστηματοποιημένο στη βάση τυποποιημένων νομικών διατάξεων που μπορούν να εφαρμοστούν «σε αόριστο αριθμό περιπτώσεων στο μέλλον», κατά τη συνηθισμένη έκφραση των νομικών.

Επιπρόσθετα, ο Weber υπογραμμίζει ότι η ώθηση προς τον τυπικό εξορθολογισμό και τη συστηματοποίηση του δικαίου βρίσκει ερείσματα και μέσα στην ιστορία των δυτικών πολιτικών θεσμίσεων, όπως λόγου χάρη φανερώνει ο θεσμός του Podestà, που συναντάται στις ιταλικές πόλεις του ύστερου Μεσαίωνα, αποτελώντας μια λύση στο πρόβλημα της διοίκησης της πόλης μέσω της πρόσκλησης ενός ξένου αξιωματούχου, ο οποίος λόγω της αλλότριας καταγωγής του θεωρούνταν ικανός να υπερβεί τους νεποτισμούς και τις αντιπαραθέσεις των γηγενών. Όπως σημειώνει ο Weber,

> Για να καταστεί δυνατή η δικαστική διοίκηση από τον αλλοδαπό podestà έπρεπε το εφαρμοζόμενο δίκαιο να κωδικοποιηθεί, να αποκτήσει ορθολογική μορφή και να εξομοιωθεί διατοπικά. Όπως σε άλλες περιοχές τα συμφέροντα των ηγεμόνων και των αξιωματούχων προώθησαν τη διατοπική αξιοποίηση του δικαίου, έτσι και εδώ ο θεσμός του podestà συνεισέφερε στην ορθολογική κωδικοποίηση του δικαίου και ιδιαίτερα στην εξάπλωση του ρωμαϊκού δικαίου.[52]

Αξίζει και σε αυτό το σημείο να τονιστεί ότι, παρά τις ανάγκες της κρατικής γραφειοκρατίας για ένα σταθερό, συστηματοποιημένο και τυπικά ορθολογικό δίκαιο και παρά τα ισχυρά ιστορικά ερείσματα του εξορθολογισμένου δικαίου σε διάφορους θεσμούς της δυτικής πολιτικής ιστορίας, ο Weber διαβλέπει στην εποχή του ορισμένες πολιτικές τάσεις απομάκρυνσης από τον τυπικό δικαϊκό εξορθολογισμό, αυτή τη φορά προς την κατεύθυνση μιας υλικής ή περιεχομενικής δικαιοσύνης – δηλαδή μιας στράτευσης του δικαίου στην υπηρεσία συγκεκριμένων κοινωνικοπολιτικών ιδεωδών. Αυτή η κίνηση συνδέεται με τις σοσιαλιστικές διεκδικήσεις και την ένταση του ταξικού ανταγωνισμού,[53] η οποία ωθεί τα μη προνομιούχα στρώματα να αναζητούν μια «λαϊκή» και «υλική» δικαιοσύνη· για παράδειγμα, να αξιώνουν όχι την τυπική ισότητα απέναντι στον νόμο αλλά την υλική ισότητα των μισθών ή των παροχών. Εντυπωσιακό είναι δε ότι στους

[52] M. Weber, *Οικονομία και κοινωνία*, τόμ. 6, *Η πόλη*, μτφρ.-εισαγ.-επιμ. Θ. Γκιούρας, Αθήνα: Σαββάλας 2008, 78.

[53] M. Weber, *Κοινωνιολογία του δικαίου*, ό.π., 40, 321.

παράγοντες όξυνσης των αιτημάτων για υλική δικαιοσύνη που αντιβαίνουν στον τυπικό εξορθολογισμό του δικαίου ο Weber δεν συμπεριλαμβάνει μόνο την ταξική σύγκρουση συμφερόντων, αλλά και τις έμφυλες σχέσεις, όπως αποτυπώνονται στο παράδειγμα ενός ανδρικού σώματος ενόρκων που δύσκολα καταδικάζει έναν άλλο άνδρα για βιασμό.[54] Και σε αυτές τις περιπτώσεις πάντως, δεν δείχνει να θεωρεί ότι η γενική τάση προς τον δικαϊκό φορμαλισμό είναι αντιστρέψιμη, καθώς κατά τη γνώμη του συνδέεται με θεμελιώδεις οργανωτικές όψεις του σύγχρονου κράτους και της οικονομίας.

γ. ενδονομικές συνθήκες

Τέλος, η κοινωνιολογική ανάλυση του δικαίου της εποχής του περνάει για τον Weber και μέσα από τη διερεύνηση των εσωτερικών συνθηκών που χαρακτηρίζουν τη νομική διανόηση και πρακτική. Πρόκειται για έναν ιδιαίτερα σημαντικό παράγοντα της βεμπεριανής θεώρησης, η οποία αποδίδει έμφαση σε ζητήματα όπως η πανεπιστημιακή/ακαδημαϊκή ή, αντίθετα, η πρακτική διαμόρφωση των εννοιολογικών σχημάτων που χρησιμοποιούνται στη νομική καθημερινότητα, ο αφηρημένος ή προσανατολισμένος στο πράττειν τρόπος σκέψης που χαρακτηρίζει την καθεμία από αυτές τις προσεγγίσεις, τα ιδιαίτερα συμφέροντα των νομικών επαγγελμάτων και οι υλικές/ιδεολογικές συγκρούσεις στο εσωτερικό των νομικών κύκλων.[55]

Τα στοιχεία αυτά, που επηρεάζουν τόσο το οικονομικό γίγνεσθαι όσο και τη μορφή του δικαίου, δεν μπορούν να απομειωθούν σε δευτερεύουσες επιπτώσεις μιας καθολικής οικονομικής δομής. Παραδείγματος χάρη, ο Weber σημειώνει ότι

> τα ορθολογικά νομικά σχήματα της συναλλαγής [...] θα πρέπει εν πρώτοις να «επινοηθούν», ακριβώς όπως επινοούνται οι επιτηδευματικοί-τεχνικοί χειρισμοί, για να μπορέσουν να υπεισέλθουν στην υπηρεσία των πραγματικών οικονομικών συμφερόντων. Για τον λόγο αυτόν, η ειδική νομικο-τεχνική ιδιομορφία μιας έννομης τάξης, το είδος των νοητικών μορφών με τις οποίες εργάζεται, έχει κατά πολύ μεγαλύτερη σημασία απ' ό,τι είθισται να υποτίθεται για την πιθανότητα της επινόησης

[54] Στο *ίδιο*, 322.

[55] Από αυτή την άποψη, είναι χαρακτηριστικό ότι ο Karl Mannheim εντοπίζει ακριβώς στις αναλύσεις του Weber για την κοινωνιολογία του δικαίου έναν πρόδρομο της δικής του κοινωνιολογίας της γνώσης. Βλ. Κ. Μάνχαϊμ, *Ιδεολογία και ουτοπία*, μτφρ. Γ. Ανδρουλιδάκης, Αθήνα: Γνώση, 1997, 318.

> ενός συγκεκριμένου νομικού θεσμού μέσα από αυτές. *Οι οικονομικές καταστάσεις δεν γεννούν αυτομάτως νέες μορφές δικαίου, αλλά περιέχουν απλώς μόνο μια πιθανότητα για το ότι εφόσον προκύψει μια νομικοτεχνική επινόηση, αυτή ενδέχεται επίσης να διαδοθεί.*[56]

Οι εξελίξεις στο εσωτερικό του νομικού κόσμου, η διαμόρφωση και η αναδιάταξη των νομικών επαγγελμάτων καθίσταται λοιπόν για τον Weber ένας παράγοντας διαμόρφωσης του κοινωνικο-ιστορικού κόσμου – ένας μόνο μέσα σε πολλούς, κάτι που όμως ισχύει πάντοτε στη βεμπεριανή θεώρηση, για την οποία κάθε καθορισμός είναι συγκαθορισμός, κάθε Bestimmen είναι στην πραγματικότητα πάντοτε Mitbestimmen. Σε αυτό το πλαίσιο, τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και οι προσίδιες λογικές των επαγγελματιών του δικαίου επιδρούν όχι μόνο στο οικονομικό πράττειν, αλλά και στη δυτική πολιτική ιστορία. Για τον Weber

> Ένα […]στρώμα χαρακτηριστικό των χωρών της Δύσης, ιδίως αυτών της ηπειρωτικής Ευρώπης, αποδείχθηκε κρίσιμης σημασίας για την όλη πολιτική δομή της: αναφέρομαι στους καταρτισμένους νομικούς. Η τεράστια επιρροή του ρωμαϊκού δικαίου, όπως το αναμόρφωσε η υστερορωμαϊκή γραφειοκρατία, δεν φαίνεται πουθενά πιο καθαρά παρά στο εξής: παντού η επαναστατική μεταβολή της πολιτικής λειτουργίας, προς την κατεύθυνση του εξορθολογισμένου κράτους, είχε φορέα της τους καταρτισμένους νομικούς. Αυτό συνέβη ακόμα και στην Αγγλία, αν κι εκεί οι μεγάλες εθνικές συντεχνίες των νομικών στάθηκαν εμπόδιο στην εισαγωγή του ρωμαϊκού δικαίου. […] Χωρίς τον νομικό ορθολογισμό, τόσο η γένεση του απολυταρχικού κράτους όσο και η Γαλλική Επανάσταση θα ήταν αδιανόητες. Αν ξεφυλλίσετε τις προσφυγές ενώπιον των γαλλικών παρλαμέντων ή τα Cahiers de doléances, τα υπομνήματα παραπόνων των Γενικών Συνελεύσεων των Τριών Τάξεων στη Γαλλία από τον 16ο αιώνα ώς το 1789, θα βρείτε παντού το πνεύμα των νομικών. […] Έκτοτε σύγχρονη δικηγορία και σύγχρονη δημοκρατία συνοδοιπορούν αξεχώριστες.[57]

[56] M. Weber, *Κοινωνιολογία του δικαίου*, ό.π., 96 (δική μας υπογράμμιση).
[57] M. Weber, *Η πολιτική ως κάλεσμα και επάγγελμα*, μτφρ. Κ. Κουτσουρέλης, Αθήνα: Δώμα, 2019, 40-42· πρβλ. *Κοινωνιολογία του δικαίου*, ό.π., 302, όπου σχολιάζεται η διπλή, συντηρητική και επαναστατική, πολιτική λειτουργία του δικηγορικού επαγγέλματος. Από τη μία ο δικηγόρος, στον βαθμό που

Τα χαρακτηριστικά των νομικών επαγγελμάτων παραμένουν εξάλλου επιδραστικά και στην εποχή του ίδιου του Weber. Και σε αυτή την περίπτωση, ο ίδιος θεωρεί ότι στις μέρες του εμφανίζονται στο εσωτερικό των νομικών κύκλων ορισμένες αντιφορμαλιστικές τάσεις που εναντιώνονται στη γενική κίνηση του νεωτερικού δικαίου προς τον τυπικό εξορθολογισμό. Παραδείγματος χάρη, οι σύγχρονοι του Weber Γερμανοί δικαστές έτειναν συχνά να αναδεικνύουν την «εξέχουσα θέση» που απολάμβανε ο «αδέσμευτος» Άγγλος δικαστής, που αποφασίζει χωρίς να δεσμεύεται από ένα ορθολογικό δίκαιο,[58] αξιώνοντας κατ' ουσίαν μια παρόμοια ελευθερία και για τον εαυτό τους – υπερασπιζόμενοι με άλλα λόγια το δικό τους κύρος και προασπίζοντας τα νομικοταξικά τους συμφέροντα ή προτάσσοντας τις ιδιαίτερες βιοτικές μέριμνές τους, όπως θα το έθετε ο Mannheim. Αυτή η κίνηση, που αποτυπώνεται μεταξύ άλλων στη θεωρία του Ελεύθερου Δικαίου (Freies Recht), [59] συνιστά μια αντίδραση στην αυξανόμενη τυποποίηση και συστηματοποίηση του δικαίου και στην ανεπίλυτη ένταση που κατ' ανάγκη δημιουργείται ανάμεσα στον αφηρημένο ορθολογικό κανόνα και στο εκάστοτε συγκεκριμένο, «ανορθολογικό» [60] πραγματικό περιστατικό· την ίδια όμως στιγμή, αποτελεί και τη διαμαρτυρία συγκεκριμένων νομικών επαγγελματιών, που αρνούνται να αναχθούν σε αυτόματα τα οποία εκδίδουν αποφάσεις με οιονεί αλγοριθμικό τρόπο και επιθυμούν να προστατεύσουν τόσο τη διανοητική τους ελευθερία όσο και το επαγγελματικό τους κύρος απέναντι στις πραγματιστικές απαιτήσεις της καθημερινής (οικονομικής και νομικής) πρακτικής.

Συμπερασματικά: *οι «τελικές απαντήσεις» του Weber για την ιδιαιτερότητα του σύγχρονου δυτικού δικαίου και τη σχέση του με τον καπιταλισμό*

Έχοντας διανύσει την παραπάνω διαδρομή, στη διάρκεια της οποίας επισημάνθηκαν οι αλληλεπιδράσεις μεταξύ καπιταλισμού και φορμαλιστικά εξορθολογισμένου χαρακτήρα

εργάζεται με βάση το υπάρχον δίκαιο και πρέπει να μεταφράσει τα άμεσα υλικά αιτήματα με βάση τους υφιστάμενους φορμαλισμούς, ανήκει στις συντηρητικές δυνάμεις. Από την άλλη, ο κυμαινόμενος κοινωνικός του ρόλος, η εκπροσώπηση των μη προνομιούχων και η έμφαση στην τυπική ισότητα, καθιστά τους δικηγόρους πρωταγωνιστές σε πολλές επαναστάσεις.

[58] M. Weber, *Κοινωνιολογία του δικαίου*, ό.π., 317.

[59] Στο *ίδιο*, 317-318.

[60] Έτσι, παραδείγματος χάρη, οι προσπάθειες στο πλαίσιο του ποινικού δικαίου να προσδιοριστεί ποιο ήταν το «φρόνημα» του δράστη ή στο πλαίσιο του αστικού να εξακριβωθεί η «πραγματική βούληση των διαδίκων» εισάγουν αναγκαστικά αντιφορμαλιστικά στοιχεία στο σύγχρονο δίκαιο, καθότι απαιτούν κρίσεις επί του συγκεκριμένου. Βλ. M. Weber, *Κοινωνιολογία του δικαίου*, ό.π., 310· πρβλ. Φ. Βασιλόγιαννης, *Ολιγονομία*, ό.π., 252.

του νεωτερικού και σύγχρονου δυτικού δικαίου – αλληλεπιδράσεις τις οποίες ο Max Weber συλλαμβάνει ως αμοιβαίες, περίπλοκες και μη αναγώγιμες σε έναν έσχατο καθοριστικό παράγοντα–, μπορούμε ίσως πλέον να οδηγηθούμε και στις «τελικές» απαντήσεις που φαίνεται να έδωσε ο στοχαστής σε ό,τι αφορά τις ιστορικές ιδιομορφίες του δικαίου της Δύσης και τη σχέση τους με τη γέννηση του καπιταλισμού. Έχοντας εξετάσει τόσο τη γενική τάση που διαπνέει το δυτικό δίκαιο όσο και τις αντίρροπες προς αυτή την τάση δυναμικές, έχοντας διαπιστώσει ότι οι συνθήκες που επιδρούν πάνω στις δικαϊκές μορφές δεν είναι ούτε ολιγάριθμες ούτε μονοσήμαντες, έχοντας, τέλος, αποκαταστήσει το ίδιο το δίκαιο ως φαινόμενο κοινωνιολογικού και ιστορικού ενδιαφέροντος και όχι ως απλό παράγοντα εξέλιξης ή διαμόρφωσης της κεφαλαιοκρατίας, είμαστε σε θέση να αποτυπώσουμε και τα συμπεράσματα στα οποία κατέληξε ο Weber, τα οποία απαντούν εν μέρει και στο ερώτημα περί γενετικής ή άλλου τύπου επίδρασης του δικαίου στην οικονομία.

Όπως είναι αναμενόμενο, η απάντηση του Weber δεν είναι απλή ούτε μονόπλευρη. Σύμφωνα λοιπόν με την ανάλυσή του, η τυπική, φορμαλιστική ορθολογικότητα του δυτικού νεωτερικού δικαίου –τόσο κρίσιμη για την υπολογισιμότητα που χαρακτηρίζει την καπιταλιστική επιχείρηση– πηγάζει κατά κύριο λόγο από ρωμαϊκές πηγές, δηλαδή από το ρωμαϊκό δίκαιο και την επανερμηνεία και επανεπεξεργασία του στο πλαίσιο της Εκκλησίας αλλά και των πανεπιστημίων καθ' όλη τη διάρκεια του Μεσαίωνα.[61] Σπουδαία στιγμή εξάλλου αυτής της επανεπεξεργασίας αποτέλεσε η ιουστινιάνεια κωδικοποίηση στους Πανδέκτες.

> Το ορθολογικό δίκαιο του σύγχρονου δυτικού κράτους, στη βάση του οποίου παίρνει τις αποφάσεις του ο εκπαιδευμένος υπάλληλος, προέκυψε σε ό,τι αφορά την τυπική πλευρά του, αλλά όχι το περιεχόμενό του, από το ρωμαϊκό δίκαιο. Το δίκαιο αυτό ξεκίνησε ως προϊόν της ρωμαϊκής πόλης-κράτους, που ποτέ δεν γνώρισε την κυριαρχία της δημοκρατίας και της δικαιοσύνης της με τη μορφή της ελληνικής πόλης. Το ελληνικό δικαστήριο της Ηλιαίας εξασκούσε δικαιοσύνη του κατή· οι αντίδικοι επηρέαζαν τους δικαστές με το πάθος, τα δάκρυα και την προσβολή των αντιπάλων τους. [...] [Σ]τη Ρώμη [...] στις

[61] Αξίζει βέβαια να σημειωθεί ότι ο εξορθολογισμός προωθήθηκε και από άλλες πηγές, οι οποίες συναντήθηκαν με το ρωμαϊκό δίκαιο και συνέβαλαν προς την ίδια κατεύθυνση. Λόγου χάρη, για τον μαγικό φορμαλισμό που χαρακτήριζε τη γερμανική τελετουργική δίκη, βλ. M. Weber, *General Economic History*, 340· *Η πολιτική ως κάλεσμα και επάγγελμα*, ό.π., 42.

> αστικές δίκες ο πραίτορας όριζε έναν *iudex*, στον οποίο έδινε αυστηρές οδηγίες σε σχέση με τις συνθήκες που προϋπόθετε η κρίση κατά του κατηγορούμενου ή η απόρριψη της υπόθεσης. Υπό την εξουσία του Ιουστινιανού, η βυζαντινή γραφειοκρατία έβαλε σε τάξη και συστηματοποίησε αυτό το ορθολογικό δίκαιο, ακολουθώντας το φυσικό συμφέρον του υπαλλήλου για την ύπαρξη ενός δικαίου που θα ήταν συστηματικό και σταθερό, και κατά συνέπεια ευκολότερο στη μάθηση.[62]

Την ίδια στιγμή, ο Weber υπογραμμίζει σε αρκετές ευκαιρίες με έντονο ύφος ότι πολλοί ειδικά καπιταλιστικοί νομικοί θεσμοί ήταν ανύπαρκτοι στο ρωμαϊκό δίκαιο και προέρχονται από γερμανικές και άλλες μεσαιωνικές πηγές. Αυτό ισχύει για τη γαιοπρόσοδο, για τα έγγραφα παραστατικά των μετοχών, για τη συναλλαγματική (που κατά τον Weber έχει αραβικές, ιταλικές, γερμανικές και αγγλικές ρίζες), για την εμπορική εταιρεία, την έγγεια υποθήκη, την αλληλέγγυα ευθύνη των συντεχνιών και τον εξαιρετικά σημαντικό για την καπιταλιστική επιχείρηση διαχωρισμό των ιδιαίτερων περιουσιακών στοιχείων μιας εταιρείας από την περιουσία των μετόχων της.[63]

Το ρωμαϊκό δίκαιο δεν αναγνωρίζει τον διαχωρισμό περιουσιακών στοιχείων, την περιορισμένη ευθύνη ούτε την από κοινού ευθύνη ατόμων που θα μπορούσαν να νοηθούν ως «μέτοχοι».[64] Δεν γνωρίζει επίσης τα ανώνυμα χρεόγραφα, τα οποία ο Weber θεωρούσε απαραίτητα για τη σύγχρονη καπιταλιστική οικονομία και την εξέλιξη των οποίων συσχετίζει κυρίως με συριακούς και αρχαίους γερμανικούς θεσμούς.[65]

Όπως γράφει ο ίδιος,

> Η χαρακτηριστικά ερασιτεχνική ιδέα των γραμματιζούμενων ότι το «ρωμαϊκό δίκαιο» προώθησε την εξέλιξη του καπιταλισμού είναι για το νηπιαγωγείο. Κάθε φοιτητής υποχρεούται να ξέρει ότι όλοι οι χαρακτηριστικοί νομικοί θεσμοί του σύγχρονου καπιταλισμού είναι τελείως άγνωστοι στο ρωμαϊκό δίκαιο και έχουν μεσαιωνική προέλευση, σε σημαντικό βαθμό μάλιστα συγκεκριμένα γερμανική, και ότι το ρωμαϊκό δίκαιο δεν πάτησε ποτέ το πόδι του στην Αγγλία, την κοιτίδα του σύγχρονου καπιταλισμού. [...] Εδώ στη Γερμανία, ο ερχομός του ρωμαϊκού δικαίου διευκολύνθηκε από την απουσία των μεγάλων εθνικών

[62] M. Weber, *General Economic History*, ό.π., 339-340.
[63] *Στο ίδιο*, 341-342.
[64] M. Weber, *Κοινωνιολογία του δικαίου*, ό.π., 95.
[65] *Στο ίδιο*, 89-90.

> δικηγορικών συντεχνιών που στην Αγγλία αντιστάθηκαν στο ρωμαϊκό δίκαιο, όπως επίσης και από τη γραφειοκρατικοποίηση της διοίκησης της δικαιοσύνης και του κράτους. Ο πρώιμος σύγχρονος καπιταλισμός δεν γεννήθηκε στις χώρες που ήταν πρότυπα γραφειοκρατίας (η οποία με τη σειρά της γεννήθηκε εκεί από τον καθαρό ορθολογισμό του κράτους). Ο σύγχρονος ανεπτυγμένος καπιταλισμός επίσης δεν περιορίστηκε σε αυτές τις χώρες, αρχικά δεν ήταν καν οικείος εκεί κυρίως, αλλά σε χώρες που οι δικαστές ξεκίνησαν ως δικηγόροι [όπως στην Αγγλία]. Σήμερα, εντούτοις, η γραφειοκρατία και ο καπιταλισμός έχουν συναντηθεί και είναι αδιαχώριστοι.[66]

Αυτή η υποσημείωση, γραμμένη σε έντονο ύφος στο πλαίσιο μιας πολιτικής παρέμβασης του Weber προς υποστήριξη της εγκαθίδρυσης του κοινοβουλευτισμού στη Γερμανία, από τη μία μεριά αποτελεί μια έμμεση παρέμβαση και στη νομικοπολιτική διαμάχη της εποχής, όπως άλλωστε και στη διαμάχη ρωμανιστών και γερμανιστών στους κόλπους της ιστορικής σχολής του δικαίου, με τους πρώτους να υπερασπίζονται τη σημασία του ρωμαϊκού δικαίου για τις σύγχρονες νομικές μορφές και τους δεύτερους να επιμένουν στη γερμανική ιδιαιτερότητα, αντιστεκόμενοι στην εξομοίωση των νομικών συστημάτων υπό το κράτος ενός ενιαίου, αφηρημένου νομικού ορθολογισμού.[67] Η θέσπιση του αστικού κώδικα στη Γερμανία το 1900, εξάλλου, είχε ανακινήσει αυτές τις συζητήσεις, οι οποίες στην πλέον απλουστευτική τους μορφή παρουσίαζαν το ρωμαϊκό δίκαιο ως «υπεύθυνο» για τον καπιταλισμό, ενώ το γερμανικό ως ένα πιο «κοινωνικό» δίκαιο.[68] Όπως γίνεται σαφές, ο Weber αρνείται αυτή την υποκινούμενη από πολιτικές μέριμνες διχοτόμηση, επιμένοντας στην επιστημονική και ιστορική ακρίβεια, η οποία δεν πρέπει να θυσιαστεί στον βωμό πολιτικών στόχων.

Την ίδια στιγμή, όμως, αυτή η υποσημείωση συνιστά και ένα ενδεικτικό χωρίο για τον τρόπο με τον οποίο ο Weber σκέφτεται την ιστορία (όχι μόνο του δικαίου, αλλά και της γραφειοκρατίας, όπως και της κοινωνίας εν γένει). Στη θέση μονοσήμαντων καθοριστικών παραγόντων που γεννούν αποτελέσματα, προτάσσει την αλληλοδιαπλοκή διαφορετικών μεγεθών και δυνάμεων, που χωρίς κατ' ανάγκη να αποτελούν το ένα προϊόν

[66] M. Weber, «Parliament and Government in Germany under a New Political Order», 149 υποσημ.

[67] G. Dilcher, «From History of Law to Sociology: Max Weber's Engagement with the Historical School of Law», ό.π., 171-175.
[68] *Στο ίδιο*, 176-177.

της άλλης, διασταυρώνονται και συγκροτούν ιστορικούς αστερισμούς με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Σε αυτό ακριβώς το πλαίσιο, μπορούμε ίσως να καταλήξουμε λέγοντας πως, παρότι ο καπιταλισμός δεν γεννά το νεωτερικό ούτε και το σύγχρονο δίκαιο, κάποια προϋπάρχοντα χαρακτηριστικά των οποίων εξάλλου εκμεταλλεύεται και παροξύνει, από ένα σημείο και μετά τα επηρεάζει με καθοριστικό τρόπο, ωθώντας τα κυρίως προς την κατεύθυνση της φορμαλιστικής υπολογισιμότητας. Και πως, παρότι το νεωτερικό δίκαιο δεν γεννά τον καπιταλισμό, συμβάλλει εντούτοις *στην ειδικά νεότερη και σύγχρονη μορφή του,* που –κατά τον Weber τουλάχιστον– δεν βασίζεται στην πολεμική κατάκτηση ή τη λαφυραγώγηση, αλλά στην ορθολογικά οργανωμένη κεφαλαιοκρατική επιχείρηση που οργανώνεται γύρω από υπολογισμούς. Σε μας σήμερα εναπόκειται η επανεξέταση αυτών των θέσεων και ο εντοπισμός πιθανών μεταβολών στις νομικές μορφές και διαδικασίες της εποχής μας, υπό το καθεστώς της δικής μας εμπειρίας.